

Одержано редакцією 25.11.2014
 Прийнято до публікації 25.12.2014

Анотація. *Радченко О.Н. Немецкие лагеря для советских военнопленных в Украине в 1943 г. В статье освещено структуру немецких лагерей для советских военнопленных на оккупированной вермахтом территории Украины в 1943 г.*

Ключевые слова: *Украина, Вторая мировая война, советские военнопленные, дулаг, шталаг, группа армий «Юг».*

Summary. *Radchenko O.M. German camps for Soviet prisoners of war in 1943 on the territory of Ukraine. The article reviews policy of Nazi invaders regarding Soviet prisoners of war in 1943. Previous attitude, based on barbaric extinguishment of captured soldiers and officers, was gradually changing due to overall shifts in the course of war after Stalingrad and Kursk battles. Prisoners of war were brutally exploited in German industries and agriculture, which were lacking labour force after several years of war. Number of prisoners and camps in Ukraine significantly decreased. Remaining camps were moved to Kiev and Uman. Prisoners, who were capable to work, were sent to Germany. Relocation of Soviet prisoners of war to Reich during retreat of Nazi troops from territory of Ukraine in autumn and winter of 1943 was carried out on the basis of plans of commandment of group of armies «South» for the forced evacuation.*

The article pays attention to such categories of prisoners of war, as Red Army officers, who were sent to «oflag» (Offizierlager) in Volodymyr-Volynsky, or women, who were sent to camps and Labour Exchanges, as well as partisans and their helpers. It was found that in separate camps were kept deserters for their further use at the service of occupational regime. These issues need further research, though it may be complicated by insufficient and difficultly accessible source base.

Key words: *Ukraine, World War II, soviet war prisoners, Dulag, Stalag, group of army «South».*

УДК 94(477)“19”(=411.16)

М. І. Ярмоленко

ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА ВІДНОСНО ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Визначено основні напрями і характер етнічної політики стосовно єврейської національної меншини в Україні у добу тоталітаризму. Показано зміни питомої ваги євреїв у складі населення України, характер їх розселення та особливості міграції.

Ключові слова: *асиміляція, національні меншини, етнокультурні процеси, поселенська структура, міграційні процеси, євреї, тоталітарна держава.*

Постановка проблеми. Україна є державою з полі етнічною структурою населення, географічно розташованою на перехресті культур і релігій, зі складною і суперечливою історією. Становлення України як суверенної, європейської держави обумовлює використання світових технологій гарантування прав національних меншин, застосування міжнародних норм щодо визначення їх статусу, однак не менш важливим є аналізі можливість творчого використання національного історичного досвіду в сучасних умовах. Історичний досвід, безумовно, сприймається неоднозначно – від бажання повністю відмовитись від спадщини минулого до прагнення повернутися у вчорашній день. Для частини населення України характерне суто позитивне, позбавлене критичного аналізу сприйняття радянського минулого. Такі погляди і оцінки залишаються досить розповсюдженими у східноукраїнських регіонах, обтяжених радянською ідентичністю. Проте широко проголошувана «інтернаціоналістська» політика радянської влади відверто розглядалася партійним та державним керівництвом як найбільш вдалий «спосіб» залучення людей до процесу побудови соціалістичного суспільства, звісно, у сталінському його розумінні. Це надавало національній політиці радянської влади підкреслено політизованого та заідеологізованого характеру. З початку 1930-х років «інтернаціоналізм» набув форми тотальної денационалізації, що позначилося й на етнокультурному розвитку євреїв [14, 115]. У зв'язку з тим, що єврейський народ уже майже дві тисячі років впливає на історичний розвиток України як частина її суспільства, він, безперечно, заслуговує на увагу з боку дослідників. Дослідження розвитку єврейської меншини в Україні принципово важливо як для історичної самосвідомості са-

мого єврейського народу, так і для більш повного розкриття проблем міжнаціональних відносин і культурної взаємодії євреїв з іншими народами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості національно-культурного життя євреїв представлені у працях Я. Кантора, П. Коршунова, Ю. Ларіна, В. Наулко, Б. Чирко, М. Шестопада, О. Козерода, В. Орлянського, Я. Хонігсмана, О. Сучкової, Ф. Левітаса. Репресивна політика радянської влади проти єврейського населення представлена у дослідженнях В. Нікольського. У працях ізраїльського вченого М.Альтшулера досліджується історія євреїв України в період між двома світовими війнами. Ф.Кандель висвітлював історію євреїв СРСР до 1939 р. на основі дослідження людських доль на фоні історичних подій. Проте асиміляційні процеси у середовищі єврейського населення в основному досліджувалися науковцями лише опосередковано.

Мета полягає у висвітленні основних напрямів і характеру етнічної політики стосовно єврейської національної меншини в Україні у добу тоталітаризму та зміни питомої ваги євреїв у складі населення України, характеру їх розселення та особливості міграції.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1920-х рр. в СРСР остаточно сформувався тоталітарний сталінський режим, орієнтований серед іншого й на етноцид. У цьому процесі відзначимо неоднозначну роль євреїв: з одного боку значна кількість єврейського населення була репресована, а з іншого – у органах держбезпеки порівняно великою була питома вага саме євреїв. Не дивлячись на те, що радянська влада з перших днів свого існування повела енергійну боротьбу з антисемітизмом, наприкінці 1920 – на початку 30-х рр. спостерігалось поширення антисемітських настроїв серед населення у зв'язку із активною економічною діяльністю євреїв у період НЕПу, відносно великою їх кількістю у партійному, господарському та радянському апараті. Це призводило до поширення думки, що найбільше від революційних перетворень виграли саме представники єврейської національності. Урядові заходи по наділенню євреїв землею викликали неприязнь у зв'язку із переконанням інших верств населення у тому, що саме євреї отримували кращі землі. До міжетнічних конфліктів призводило зростання кількості єврейських робітників у важкій промисловості, де їх раніше практично не було. Широке розповсюдження побутового антисемітизму негативно впливало на атмосферу в робітничому середовищі [20, 12]. Під час голодомору 1932–1933 рр. посилювались антисемітські настрої населення Донбасу. Критикуючи партію за голод, робітники звинувачували євреїв у тому, що «жиди займають відповідальні посади, особливо міцно вони засіли в ДПУ» [23, 116]. Вимерлі українські села були заселені переважно росіянами, білорусами, а також євреями і німцями, хоча в СРСР за межами України проживало кілька мільйонів українців [6, 29].

За переписом 1926 р., євреї (1574 тис.) посідали третє місце за чисельністю серед національностей в Україні після українців (23219 тис.) і росіян (2677 тис.). У 1920–1930 рр. євреї активно показали себе в усіх сферах політичного, економічного і культурного життя в УРСР. Отже, їх частка серед керівних органів, зокрема республіки, була досить значущою, зокрема Лазар Каганович був членом Політбюро ЦК ВКП(б) та генеральним секретарем ЦК КП(б)У, фактичним керівником України. У репресивних органах ДПУ євреї традиційно домінували разом із росіянами – складали 73% його працівників, обіймаючи високі посади, а Ізраїль Леплевський очолював Наркомат внутрішніх справ УРСР, а згодом був заступником глави НКВС СРСР. Більшість їх були повністю зрусифіковані.

У південному регіоні України єврейське населення було другим за чисельністю серед національних меншин після росіян. Більшість осіла в містах, зокрема в Одесі – 44%, у Миколаєві – 33%. Проте значна кількість населяла і сільську місцевість. Під час адміністративно-територіальної реформи 1925 р. тут було створено єврейські національні райони: Сейдемінухський, Новозлатопільський, Сталіндорфський, Калініндорфський, Фрайдорфський і Лариндорфський, а також 86 сільських і містечкових рад. Ці заходи, разом з іншими, щодо надання прав етнічним групам населення, дещо зняли соціальну напругу й дозволили власним органам влади в районах і на селі реалізувати плани розвитку економічного і культурного життя, національно-етнічного згуртування громад. У 1929 р. в Україні було 475 єврейських шкіл, в яких навчалось 70,5 тис. дітей. Засновано 3 педагогічних, 5 сільськогосподарських, 20 індустріальних єврейських технікумів. Значних успіхів досягла видавнича справа: у 1930 р. видано 419 найменувань книг та періодичних видань ідишем, накладом 2,6 млн Розвивалася єврейська література, театральне мистецтво, діяли релігійні установи. Під кон-

тролем радянської влади діяли громадсько-політичні об'єднання комуністичного й сіоністського (до 30 тис. членів) напрямку, зокрема молодіжні. Все це сприяло зміцненню лояльності євреїв до радянської влади. Проте, згідно з новою «Сталінською», як її називали, Конституцією, національні райони і сілради у 1937 р. були ліквідовані. Політика влади тоді була спрямована на те, щоб розчинити національні меншини серед українського та російського населення. Під час сталінських репресій 1930-х євреї зазнали значних втрат. За даними спецорганів, ДПУ-НКВС за політичними мотивами засудили 264 тис. євреїв, 106 тис. було депортовано за межі України. Серед них чимало євреїв із південноукраїнського регіону [7, 87–88].

Головною причиною асиміляції в міжвоєнні роки, пов'язаної з поведінкою окремих індивідів, були великі масштаби національнозмішаних шлюбів. Асиміляція залежала не стільки від частки цих шлюбів, скільки від вибору національності дітьми від таких шлюбів. У радянський період більшість дітей від змішаних шлюбів обирали неєврейську національність. Робилось це як внаслідок реального факту приналежності до російської культури, так й із прагматичних міркувань [20, 13–14].

У роки Другої світової війни євреї в Україні зазнали тотального знищення. Жертвами голокосту в роки німецької окупації стали до 2 млн осіб. Після приєднання до Радянського Союзу Західної України, Бессарабії та Північної Буковини, де проживало близько мільйона євреїв, вони зазнали чимало важких випробувань. Насамперед на цих землях зросли антисемітські настрої, оскільки радянська влада часто залучала їх у керівних органах та надсилала зі сходу для партійної роботи, в органах НКВС та інші. З іншого боку, радянські органи НКВС і НКДБ піддали репресіям, депортували 65 тис. євреїв, насамперед біженців із Польщі, які відмовлялися приймати радянське громадянство. Так було зруйновано традиційний спосіб життя західноукраїнського єврейства. З початком війни проти СРСР гітлерівський режим розпочав геноцид проти євреїв на окупованих територіях в Україні [21]. У Києві, в Бабиному Яру, за два дні вересня 1941 р. було розстріляно близько 34 тис. За перші дні війни у Львові розстріляно 7 тис. євреїв, а пройшли через гетто і згодом були знищені – 236 тис. Масові розстріли та депортація на захід у концтабори смерті також здійснювалися й у південному регіоні України, між Дністром і Південним Бугом із центром в Одесі – «Трансністрії», яку Гітлер подарував Румунії за участь у війні проти СРСР. Зауважимо, що українці часто допомагали євреям рятуватися. Багато євреїв (близько 700 тис.) встигли евакуюватися у глибокий тил й активно працювали впродовж війни. Кілька сотень тисяч у складі Червоної армії воювали на фронті або у складі партизанських формувань. 157 осіб, із них 72 уродженці України, стали Героями Радянського Союзу [1, 226–235; 5; 7, 85].

Проте вже від 1948 р., із створенням держави Ізраїль, під гаслом боротьби з космополітизмом у СРСР було розгорнуто антисемітські кампанії. Головний удар було спрямовано на інтелігенцію, єврейських діячів культури і мистецтва. Розпочалося все з Москви, де закрили Московський єврейський театр. У другій половині 40-х років ХХ ст. набув великого розмаху державний антисемітизм, який виражався у кампанії «боротьби з космополітизмом» на «захист російської культури і науки», яку начебто окупували євреї. В університетах, письменницьких організаціях та інших установах науки та культури проходили кампанії по вигнанню космополітів. Одночасно ліквідовувалися майже всі заклади єврейської культури. Керівник Єврейського антифашистського комітету актор С. Міхоелс був убитий представниками спецслужб, відповідно до таємного указу Й. Сталіна [9, 256].

На ХІХ з'їзді КПРС (жовтень 1952 р.) головний ідеолог країни Суслов вів мову про те, що «чистки» у радянському суспільстві були, є і будуть, оскільки вони залишаються складовою частиною органічного закону політичного розвитку СРСР. Не виголошуючи з трибуни власне самого слова «чистка», він власне вказав на можливість і доцільність продовження репресій [16]. Виконання рішень у порядку партійної дисципліни ставало на одне місце із Законом, а у деяких випадках було вище Закону. Такий стан речей породжував у суспільстві страх та лицемірство, а як наслідок – пристосуванство, духовний конформізм. У суспільстві культивувалася повна самовіддача, навіть аскетизм, який сприймався як потрібне [4].

Досить часто побутова юдофобія ґрунтувалася на меркантильному бажанні зайняти прибуткові та престижні місця на кафедрах, у лабораторіях, державних закладах, прибравши «єврейських конкурентів» [10]. Однак євреїв було досить складно вигнати, депортувати, як інші етнічні спільності. Велика кількість вихідців з єврейського середовища була аси-

мільована у російську культуру, працювала у сфері послуг, держапараті, наукових і культурних закладах, органах пропаганди, пресі. Для розгортання масштабної антиєврейської кампанії потрібна була масштабна кримінальна «справа», із яскраво вираженою антидержавною спрямованістю. Нею стала «справа лікарів-вбивць», яка отримала великий резонанс у радянському суспільстві.

13 січня 1953 р. у «Правді» з'явилася стаття, де провідні професори медицини обвинувачувалися у зв'язках із американською розвідкою і сіоністськими організаціями. Вказувалося, що «учасники терористичної групи, використовуючи своє становище лікарів зловживаючи здоров'ям хворих підривали здоров'я останніх». Злочинці зізналися, що вони, приховали інформацію про те, що у Жданова був інфаркт міокарда і призначили йому режим протипоказаний цьому захворюванню, що призвело до загибелі діяча. У статті наголошувалося, що «наймитів, що продалися за долари і стерлінги, радянський народ роздушить, як мерзенну гадину» [17]. Ця справа загострила інтерес до діяльності представників єврейської національності. Нагнітання анти єврейських настроїв або навіть державне заохочення побутового антисемітизму призводило до поширення міжетнічних конфліктів. Спалахи антисемітизму спостерігалися у всіх регіонах України і особливо були помітними на території центральних, південних та східних областей. Вони виражалися у побитті євреїв, завданні їм різного роду збитків, усуненні з займаних посад, розповсюдженні листівок із антисемітськими закликами та, зрештою, у побутових образах і приниженнях. В січні 1953 р. у м. Сталіно розповсюджувалися листівки антисемітського змісту [24, 24]. У Залізничному районі Києва на хлопковій фабриці 14 січня 1953 р. було вивішено об'яву із закликом до знищення євреїв [24, 32].

У спецповідомленнях про настрої окремих груп населення, що надходили до ЦК КПУ, відзначалися численні спалахи антисемітизму, небажання людей користуватися послугами лікарів-євреїв. Згідно повідомлень партійних органів і таємної поліції частина громадян вже була готовою вбивати євреїв [9, 257]. У Миколаєві були окремі факти, коли було виражено недовіру до лікарів, були висловлювання: «Напевне, і у нас так лікарі роблять» [24, 12]. У 3-й поліклініці м. Київ співробітниця Леонтєва С.В. сказала: «Сьогодні 13 січня хворі відмовлялися записуватися до лікарів-євреїв, вимагаючи записати їх до лікарів російської національності, яких у лікарні майже немає. Лікар Зіскіс, за національністю єврей, сьогодні пішов на квартиру до хворого, але його на квартиру не пустили і почали вимагати лікаря-росіянина [24, 17].

Фіксувалися й більш радикальні висловлювання. Співробітник київського автодорожного інституту К. Ухов сказав: «Коли їм буде кінець? Аджі всі вони євреї. Треба жити і оглядатися. Таких людей негідники знищили як Жданов і Щербаков. Цим злочинцям треба придумати страшну смерть» [24, 17]. Електрозварювальник Іванківської МТС сказав: «Органи радянської влади мають посилити контроль за сектантськими організаціями, єврейськими молитовними будинками, у роботі яких є дуже багато таємничого» [24, 31]. Лікар-гінеколог другої лікарні м. Сталіно Є. Протасова заявила: «Продалися за американські долари, невже їм було мало того, що вони мали. Взагалі всі євреї, скільки їм не роби доброго, все рівно будуть незадоволені. Знищити їх всіх не жалко». Начальник шахти № 11 П. Кононов сказав: «З числа викритої групи лікарів немає жодного росіянина, всі євреї тепер євреїв притиснуть так, що їм дихати нічим буде. Від них можна очікувати будь-якої підлоти». Домогосподарка м. Сталіно К. Корнетухіна: «Жиди сидять на шиї у народу, працювати не хочуть, їх треба душити». Робітник Сталінського спецдорбудуправління С. Кузнецов наголосив: «Всі лікарі-євреї шкідники, їх потрібно повісити чи витравити» [24, 25]. Викладач Київського фінансово-економічного інституту Є. Довгополов: «Жорстокий урок за нашу малодушність, але я боюсь, що все заспокоїться і знову почнуться нахабні єврейські крадіжки і шпигунство. З ними добром нічого не поробиш, потрібні якості жорстоких заходи. Радянська влада досить м'яка і гуманна, а вони прямо знущаються над владою і ідеалами трудової людини» [24, 34].

Хоча слід зазначити, що не лише в Україні, а й у центральних містах Росії, й у промислових центрах Уралу, спостерігався побутовий антисемітизм, заздрість до «краще влаштованих євреїв». Деякі мріяли захопити житлову площу у випадку виселення євреїв, а тому брали участь у розповсюдженні чуток про можливість депортації єврейського населення. Після того, як 9 лютого 1953 р. невідомі підірвали бомбу на території радянської місії у Тель-

Авіві і розірвання дипломатичних відносин між СРСР і Ізраїлем почалася масова антисемітська істерія, євреїв принижували і били на вулицях великих міст [9, 257].

Кандидат медичних наук, співробітник Львівського венерологічного інституту Атлас на початку 1953 р. охарактеризував справу лікарів як «ще одне нещастя на голову нашого бідного єврейського народу» [24, 6]. Заступник начальника планового відділу тресту «Донбасенергобуд» Е. Епштейн у розмові із колегами, зафіксованій спостерігачами КДБ, сказав: «Справа не у цій групі. Я дуже переживаю, щоб цей процес не наробив багато біди для євреїв. Цей момент можна розглядати як сигнал. У районах може дійти до безладу. Я дуже боюсь за долю євреїв. Я впевнений, що якщо не буде спеціального пояснення уряду, то багато євреїв покладуть свої голови. Багато людей тільки і чекали чогось подібного. Наші справи дуже і дуже погані». Обласний хірург С. Струкалов заявив, що «євреї втратили довіру народу» [24, 23].

У той же час лунали і досить радикальні судження представників єврейської общини. Так, бухгалтер заводу імені Дзержинського Н. Айзенштейн, згідно із даними ЦК КПУ, заявив: «Це вже відкритий погром. Сам уряд дає привід «черні» і розпалює погромні настрої» [24, 34]. Лікар Київської залізничної лікарні Г. Крепінецька, єврейка, відзначила: «Викриття ворогів Радянської держави під маскою лікарів соромить чесних лікарів. Краше б викрили якусь українську організацію, а то все євреїв та євреїв» [24, 50].

Передчуття нової хвилі «великого терору» хвилювало не тільки євреїв. Відзначалася стурбованість людей, які порівнювали справу лікарів із репресіями 1937–1938 рр. Відповідно до документів «секретних папок» ЦК КПУ побоювання відновлення масштабних репресій охопили широкі верстви населення різних регіонів України. Люди порівнювали розгортання антиєврейської кампанії із відомими подіями 30-х років ХХ ст. Так, заступник голови артілі «Київтрикотажник» по культурно-масовій роботі К. Вітвицька заявила: «Це мені нагадує 1937 р., коли таке ж говорили про Горького та інших, що їх смерть прискорили. Я особисто не вірю цьому» [24, 18].

Начальник виробничого відділу по житловому будівництву комбінату «Сталіншахтбуд» І. Тімірінов сказав: «Я глибоко переконаний, що зараз продовжується настрій 1937 р., коли багато радянських людей робили ворогами народу, писали про це у газетах. Я не вірю, що ця група займалася тим, про що говориться у повідомленні. Мені здається, що ці репресії переслідують якусь іншу мету. Адже не можуть сіоністи претендувати на успіх у нашій країні» [24, 24]. Викладач математики 155 середньої школи Р. Ріхтер сказала: «Ніколи не повірю в те, що у наш час існують і діють сіоністські організації». Заступник голови артілі «Київтрикотажник» по культурно-масовій роботі К. Вітвицька заявила: «Це мені нагадує 1937 р., коли таке ж говорили про Горького та інших, що їх смерть прискорили. Я особисто не вірю цьому». У артілі «Київтрикотажник» Б. Долінська заявила: «У зв'язку із цим процесом я думаю, що буде якимось рішенням уряду про виселення всіх євреїв» [24, 16].

На початку 1950-х розпочалися масові арешти, а на початку 1952 р. Й. Сталін дав вказівку готувати їх масову депортацію на Далекий Схід в Автономну єврейську республіку, водночас припинити антиєврейську пропагандистську кампанію. Від депортації євреїв врятувала смерть диктатора в березні 1953 р. [3, 437, 445, 448–449]. У наступні роки в Україні спостерігалася збільшення єврейської громади до 840 тис. осіб. 1959 р. зусиллями влади та громадських товариств налагоджувалося етнокультурне життя. Проте якраз на цей період припадає посилення тиску на єврейське релігійне життя, що позначилося на ставленні етносу до радянської влади. Чимало їх відомих діячів невдовзі ввійшли до руху дисидентства і зазнали переслідувань. Загальна ситуація змушувала євреїв до еміграції в Ізраїль і США. Отже, до 1989 р. в Україні їх чисельність зменшилася майже вдвічі (до 486 тис.), хоча влада намагалася силою затримати у СРСР: наприкінці 1970-х рр. в областях УРСР відмовлено в від 30 до 60% заяв на виїзд, а на початку 1980-х рр. масову еміграцію євреїв з України припинено повністю. У період Горбачовської перебудови євреї одні з перших засновували в областях Центру України культурно-просвітницькі товариства [7, 86–87].

У цілому, якщо на початку ХХ ст. найбільшою етнічною групою після українців були євреї (8,9% усього населення), то у 1959 р. найбільшою етнічною меншиною стали росіяни (7,1 млн осіб, 16,9% від усього населення республіки). Водночас, з огляду на трагічні події Другої світової війни та еміграцію, частка євреїв зменшилася більше, ніж у чотири рази, і склала лише 2% [13]. Уже в 1959 р. 79,9% євреїв вважали рідною російську мову, а у 1989 р.

відсоток євреїв з рідною російською мовою зріс до 90,6% [15]. Але все ж трансформація структури етнопонаціональних меншин в УРСР протягом 1959–1989 рр. насамперед відбулася через зменшення кількості двох етнічних груп – євреїв (більше, ніж в 1,7 рази) та поляків (також майже в 1,7 рази), що є результатом не лише об'єктивних чинників (природна асиміляція, еміграція євреїв в Ізраїль), але і дискримінації цих груп в галузі освіти, тотальне звинувачення в політичній неблагонадійності та ін. На цьому наголошує в своєму дослідженні і польський історик та демограф П. Еберхардт [22]. Питома вага євреїв зменшилася з 2% у 1959 р. до 0,9% у 1989 р., а поляків з 0,9% у 1959 році до 0,4% у 1989 р. Найінтенсивніше зменшувалася кількість євреїв протягом 1979–1989 рр. (на 23,15%), особливо у часи Горбачовської перебудови. Так, лише в одному 1989 р. дозвіл на виїзд в Ізраїль одержало 33,2 тис. осіб [8, 109; 19, 120–132]. Багато євреїв виїхало у США [18, 82].

Висновки. Загалом, етнічна політика тоталітарної радянської держави впродовж її існування супроводжувалася посиленням тиску на євреїв, а у окремі періоди мала ознаки відвертого антисемітизму. Чи не найбільшим тиск на євреїв був наприкінці 1940 – на початку 50-х рр. після утворення Ізраїлю, коли сталінське керівництво вело певну підготовку до масового примусового переміщення єврейського населення. «Інтернаціоналізм» – денационалізація – етноцид – такими були метаморфози етнічної політики в Україні за умов сталінського тоталітарного режиму. Одним із результатів характеру етнічної політики радянського керівництва стали міграції євреїв поза межі СРСР, що особливо посилилися протягом 1980-х рр. Попри запровадження силових сценаріїв, спрямованих на обмеження еміграції євреїв їх успішність була лише тимчасовим явищем. У той же час анти єврейські кампанії сприяли посиленню міжетнічної ворожнечі, вістря якої спрямовувалося проти євреїв.

Список використаної літератури

1. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр. / А. Боляновський // Вісник Львівського університету. Серія Історична. – Л., 1997. – Вип. 32. – С. 226–235.
2. Бойко О. Синагоги Львова / О. Бойко. – Л.: Классика, 2008. – 204 с.
3. Боров Ю. Сталиниана / Ю. Боров. – М.: Олимп, 2003. – 462 с.
4. Борисов Ю. С. Человек и символ / Ю. С. Борисов // Комсомольская правда. – 1988. – 2 апр.
5. Вятрович В. Ставлення ООН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / В. Вятрович. – Л.: Вид-во «Мс», 2006. – 144 с.
6. Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду. Правова оцінка / В. Василенко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. – 189 с.
7. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3: Е–Й. – 672 с.
8. Євтух В. Етнопонаціональна структура українського суспільства. Довідник / В. Євтух, В. Трошинський, К. Галушко, К. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с.
9. История России. XX век. 1939–2007. – М.: Астрель; АСТ, 2009. – 829 с.
10. Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм / Г. В. Костырченко. – М.: Международные отношения, 2001. – 528 с.
11. Левітас Ф. Євреї України в роки Другої світової війни / Ф. Левітас. – К.: Вирій, 1997. – 272 с.
12. Наконечний Є. «Шоа» у Львові: спогади / Є. Наконечний. – Л.: [Б. в.], 2004. – 302 с.
13. Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР. Статистично-картографічне дослідження / В. Наулко. – К.: Наукова думка, 1965. – 136 с.
14. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. – К.: ІПіЕНД, 2000. – 356 с.
15. Национальный состав населения СССР по данным всесоюзной переписи 1989 г. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.
16. Правда. – 1952. – 13 жовт.
17. Правда. – 1953. – 13 січ.
18. Романцов В. Історична демографія України XVIII – початку ХХІ ст. / В. Романцов. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2010. – 160 с.
19. Самарцев І. Євреї в Україні / І. Самарцев // Віче. – 1993. – № 11. – С. 120–132.
20. Сучкова О. Ю. Євреї в Донбасі (20 – 30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Ю. Сучкова. – Донецьк, 2005. – 19 с.
21. Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины: Евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины, Закарпатья в 1933–1945 гг. / Я. Хонигсман. – Л.: [Б. и.], 1998. – 350 с.
22. Eberhardt P. Przemiany narodowosciowe na Ukraine XX wieku / P. Eberhardt. – Warszawa, 1994. – 313 s.
23. Державний архів Донецької області, ф. Р-835, оп. 1, спр. 62, 26 арк.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 24, спр. 2773, 105 арк.

Одержано редакцією 17.11.2014

Прийнято до публікації 25.12.2014

Аннотація. Ярмоленко М. И. Этническая политика по отношению к еврейской национальной меньшинности Украины в период тоталитаризма. Определены основные направления и характер этнической политики по отношению к еврейскому национальному меньшинству в Украине в период тоталитаризма. Показано изменения удельного веса евреев в составе населения Украины, характер их расселения и особенности миграции.

Ключевые слова: ассимиляция, национальные меньшинства, этнокультурные процессы, поселенческая структура, миграционные процессы, евреи, тоталитарное государство.

Summary. Yarmolenko M. Ethnic policy to the Jewish community in Ukraine during totalitarianism. Defined the main directions and nature of ethnic policy towards the Jewish minority in Ukraine during totalitarianism in the article. Showed the change in the proportion of Jews in the population of Ukraine, the nature of their resettlement and migration features. Indicated that ethnic policy of the totalitarian Soviet state during its existence was accompanied by increased pressure on Jews, and in some periods had signs of overt anti-Semitism. It is alleged that the greatest pressure on Jews was in the late 1940s - early 1950s. After the creation of Israel, when the Stalinist leadership led some training to massive forced displacement of the Jewish population. «Internationalism» - denationalization – ethnocide – these were the metamorphosis of ethnic politics in Ukraine under the conditions of the Stalinist totalitarian regime. After the establishment of security scenarios aimed at restricting emigration of Jews their success was only temporary. At the same time anti-Jewish campaign contributed to the ethnic hatred, the tip of which is directed against the Jews.

Key words: assimilation, ethnic minorities, ethno-cultural processes,

УДК 94(477+470)“1991/2010”

В. О. Волков

ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ (1991–2010 рр.)

У статті вивчається українська діаспора сучасної Росії, крізь призму формування її організаційної структури. Зокрема налізуються підходи до розкриття діаспорного питання в українській і зарубіжній історіографіях. Висвітлюються та характеризуються основні етапи інституційного розвитку української діаспори у країні проживання. Аналізується політика Російської Федерації відносно основних українських осередків країни. Описується сучасний стан та подальші перспективи розвитку центральних українських інституцій в Росії.

Ключові слова: українська діаспора, інституція, Російська Федерація.

Постановка проблеми. Розбудова новітньої Української держави передбачає формування повноцінної системи політичних, соціально-економічних, культурних і конфесійних інституцій всередині країни, як і пов'язаних з ними інституцій за кордоном. У цьому контексті закордонні українці виступають фактором збереження національної ідентичності українців загалом. Трансформувавшись від рівня республіканських мігрантів до статусу діаспори, українські осередки сучасної Росії консолідували навколо себе чималу кількість закордонних українців. Саме тому вивчення організаційної структури української діаспори в Російській Федерації набуває нової актуальності. Важливою науковою проблемою є зокрема дослідження інституційної організації українських емігрантів, без якої є неможливим існування будь-якої діаспори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що інституційний розвиток закордонних українців досить неоднозначно висвітлений у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Так, українські історики у своїх поглядах виокремлюють інституціональне оформлення етнічної меншини як ознаку наявності діаспори. Тому вивчення організаційної структури наших емігрантів в Росії постає предметом досліджень багатьох дослідників, серед яких виділяються такі фахівці, як С. Вдовенко, В. Губарець, В. Євтух, Т. Коломієць, Т. Лупул, Г. Надтока, В. Сергійчук, В. Трошинський, О. Балера, Д. Горелов та інші.

В свою чергу, російська історіографія не виокремлює українську спільноту як самобутню організацію в межах Російської Федерації. Згідно цього концептуального підходу, Україна сприймається як тимчасове державне утворення, а українці – як одна із трьох гілок єдиного «русского народа». Серед авторитетних російських дослідників історії української діаспори